

ПЕДАГОГІКА ДОБРА ІВАНА ЗЯЗЮНА В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

М.Б. Євтух

*доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України
Інститут педагогіки НАПН України, Київ, Україна*

О.К. Проніков

*доктор педагогічних наук, професор,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка, Чернігів, Україна*

Педагогіка добра – провідний життєвий, професійний і методологічний принцип, якого дотримувався академік Іван Зязюн як людина, громадянин, педагог, філософ і керівник протягом своєї наукової та науково-педагогічної діяльності. Він був засновником унікальної школи педагогічної майстерності. Це був сміливий громадянський, науковий та управлінський вчинок, оскільки основні методологічні засади радянської школи не вписувалися в ідеї запропоновані І. Зязюном, не сприймалися чиновниками від освіти, виходили за типові програми професійної підготовки майбутніх педагогів.

Вчений зазначав, що «...традиційна система освіти і виховання була і залишається безособистісною, «бездітною», «безлюдною», оскільки вона «...ґрунтується на соціоцентричному підході, в межах якого мета розвитку особистості – її соціалізація і професіоналізація з позицій максимальної суспільної корисності. У межах даної моделі реалізуються уявлення про те, що основною метою освіти (навчання, учіння) є оволодіння певними знаннями, уміннями і навичками, тобто зовнішньо заданими нормативами», – наголошував Іван Зязюн [2, с. 52-53].

У школі педагогічної майстерності І. Зязюна на ключове методологічне питання: яким має бути основний методологічний підхід до обґрунтування ролі, місця, провідної місії і головних функцій педагога в системі освіти України? відповіддю є дигітиноцентризм. Це особистісно орієнтоване, гуманістичне та суб'єктно-діяльнісне навчання, основні ідеї яких знайшли відображення в науково-методологічному доробку І. Зязюна. На переконання вченого їх стрижнвою ідеєю є гуманістичний підхід до організації освітнього процесу, повага до особистості та суб'єктності як учня, так і педагога. І. Зязюн наголошував, що «навчально-виховний процес у школі –

явище складне, багатогранне, динамічне. Його специфіка зумовлюється передусім розширеним спілкуванням, найбільшою, на думку Антуана де Сент Екзюпері, розкішню на світі. Для учителя ця розкіш – професійна необхідність. З її допомогою здійснюється взаємовплив двох рівноправних партнерів суб'єктів – учителя і учня. Щоб він був ефективним, у вчителя і учня мають переважати позитивні естетичні почуття як показник людяності, гуманності, творчості, а відтак і працездатності, її результативності» [6, с. 39].

Керівна роль у цій зв'язці належить суб'єкту викладання, тобто педагогу. І Зязюн слушно стверджував, що «освіта неможлива без учителя, з іменем якого пов'язані перемоги і поразки» [4, с. 32].

У своїх педагогічних поглядах і діяльності І. Зязюн керувався й використовував поради видатного вітчизняного педагога Антона Макаренка. Саме А. Макаренко був одним із перших у вітчизняній педагогіці, хто виявив, обгрунтував та перевірів на практиці всі елементи педагогічної техніки. А. Макаренко зазначав, що «я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «іди сюди» з 15–20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, у постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба» [9, с. 145].

Слушною є думка Антона Семеновича про те, що оволодіти педагогічною майстерністю може той, хто цього забажає. «Будь-який учитель, який пропрацював більш чи менш довго, – майстер, якщо він не ледар. І кожен з молодих педагогів буде обов'язково майстром, якщо він не покине нашої справи, а наскільки він оволодіє майстерністю – залежить від особистої наполегливості» [9, с. 147].

Саме на педагогічну майстерність А. Макаренко покладав розв'язання важких завдань, вирішення педагогічних ситуацій. «...Треба говорити лише про майстерність, про дійсне знання виховного процесу, про виховне уміння. Я на досвіді переконався, що питання вирішує майстерність, заснована на умінні, на кваліфікації» [9, с. 148].

Педагогічну майстерність не можна ототожнювати лише з комплексом умінь, що реалізуються у професійній діяльності вчителя. Її сутність полягає в особистості вчителя. Так, аналізуючи життєвий шлях, риси характеру та темпераменту Антона Семеновича, ми зрозуміємо, що педагогічна майстерність Макаренка є проявом його «Я» у професійній діяльності: вимогливість, відповідальність, рішучість, дисциплінованість, гуманізм, любов до дітей, справедливість, знання свого предмета, ерудиція, вихованість – всі ці риси особистості педагога вплинули і на формування та розвиток його майстерності,

стали її складовими.

Отже, поняття «педагогічної майстерності» залишається актуальними для дослідників, адже саме звернення до особистості вчителя, намагання покращити, удосконалити його професійну діяльність свідчать про рівень розвитку суспільства.

Український педагогічний словник містить таке визначення педагогічної майстерності: «Це характеристика високого рівня педагогічної діяльності... Ґрунтується на високому фаховому рівні педагога, його загальній культурі та педагогічному досвіді» [1, с. 251].

Елементами педагогічної майстерності є: гуманістична спрямованість, тобто сукупність ідеалів, інтересів, аксіологічних орієнтацій учителя; професійна компетентність, що полягає в знанні предмета, методики його викладання, педагогіки та психології; педагогічні здібності – психічні риси особистості, що сприяють успішній педагогічній діяльності; педагогічна техніка – комплекс прийомів для керування собою та впливу на учнівський колектив.

Суб'єктна позиція вчителя, який має спеціальну підготовку і професійно займається педагогічною діяльністю у закладах загальної середньої освіти, не викликає особливого сумніву у науковців і практиків. Хоча впоратися з цим складним завданням, на переконання І. Зязюна, вдається не кожному вчителю, а тільки тим, які є справжніми майстрами своєї справи та самі являються суб'єктами процесу навчання та відповідають вимогам, які висуваються до фахівців соціономічних професій: мають стійке хороше самопочуття у процесі роботи з людьми; мають потребу у спілкуванні; спроможні поставити себе на місце іншої людини; здатні швидко розуміти наміри, помисли та настрої інших людей; здатні швидко орієнтуватися у міжлюдських взаєминах; здатні добре пам'ятати, тримати у пам'яті про особистісні якості багатьох і водночас різних людей та ін.

Від суб'єктної позиції вчителів суттєво залежить духовна культура освітнього середовища, ефективність навчально-виховного процесу, успішність навчальної діяльності учня – суб'єкта учіння, який у суб'єкт-суб'єктній взаємодії має формуватися як особистість (соціальний суб'єкт), формувати культуру навчальної діяльності (навчальний суб'єкт чи навчальна суб'єктність), набути ключові види компетентності, тобто знає смисл життя і має чіткі життєві та професійні перспективи, спроможний творчо застосовувати отримані загальнонаукові знання, практичні навички, вміння та здатності для набуття професійної та фахової видів компетентності.

Відповідно, процес навчання з боку вчителя має бути організований так, щоб кожен учень, з одного боку, відчував себе суб'єктом пізнання

та діяльності, міг повноцінно проявити себе у спілкуванні, а кожен навчальний захід має йому допомогти усвідомлювати себе творчою особистістю та всебічно сприяти самопізнанню, самоствердженню, самореалізації та самоактуалізації як соціального суб'єкта та суб'єкта навчальної діяльності. Також учитель має сприяти реалізації конституційній потребі кожної дитини – бути суб'єктом пізнання, самоусвідомлення, спілкування та діяльності. Суб'єктний підхід у навчально-виховному процесі буде сприяти, на думку Івана Зязюна, формуванню в учнів «...не лише нормативних знань, але передусім механізмів самонавчання і самовиховання з врахуванням максимального включення індивідуальних здібностей кожного учня» [11, с. 55].

Наступний важливий аспект у гуманістичному навчанні, на який вказує І. Зязюн, – це необхідність існування суб'єкт-суб'єктних взаємин між педагогами та учнями: «Важливим і складним завданням є переведення змісту освіти у внутрішній світ особистості. Для цього необхідно організувати психологічно обґрунтовану діяльність двох рівнозначних у відношеннях суб'єктів: учитель – учень, прагнучи актуалізувати формування в учнів внутрішньоособистісної мотивації при задоволенні їхніх сутнісних (існуючих і формованих) потреб. Йдеться про освітню технологію – внутрішню організацію змісту, тобто про логіку і структуру змісту в контексті взаємовідношень учасників освітньої, зокрема і педагогічної дії» [11, с. 15].

Акцент робиться не лише на зміст навчальної діяльності та учіння, а на формуванні таких міжособистісних взаємин, які забезпечують комфортні умови для розвитку кожної дитини в закладі загальної середньої освіти. Для цього кожен урок має стати, на думку І. Зязюна, «театром одного актора» [6, с. 41].

Учителю постійно приходиться вирішувати та розв'язувати на заняттях найрізноманітніші нестандартні навчальні, виховні, міжособистісні та інші проблеми як з всіма учнями, так і кожним із них. Ця діяльність лише наполовину побудована на раціональній технології та методиці, а друга половина – це справжнє мистецтво, індивідуальна технологія і методика роботи з учнями.

У зв'язку з цим перша вимога до вчителя – бути соціальним, професійним і фаховим суб'єктом, друга – проявляти творчість у педагогічній діяльності, третє – любити учнів такими, якими вони є. Основними проявами творчості вчителя є здатність сформулювати щодо будь-якої навчальної проблеми альтернативну; побачити у відомих на перший погляд явищах нові факти, прояви, перспективи та ін.; наявність системного, практичного, критичного та оригінального

мислення, здатність відійти навіть від авторитетних думок і ставлень; схильність до асоціацій, проєктування, моделювання, систематизації, узагальнення та конкретизації; пошук у стандартній діяльності нестандартних підходів щодо її організації та здійснення тощо.

Усі ці якості яскраво проявляються у стилі педагогічного спілкування вчителя. «Сумісність у процесі спілкування педагога учнями ґрунтується на принципах доброзичливості, принциповості і відповідальності. У процесі спілкування педагог повинен обов'язково збагачувати учнів інтелектуально, морально, естетично, діяльнісно. Спілкування обов'язково передбачає формування у педагога і учнів образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування...» [3, с. 108].

Отже, спілкування у процесі навчання має проникнутися життєрадісністю, гуманністю, людяністю, толерантністю, взаємною повагою, емоційністю, почуттями і оптимізмом. Спілкування відбувається, переважно, за допомогою слова, міміки та пантоміміки. Іван Зязюн виділяє три компоненти спілкування: пізнавальний, естетичний і поведінковий: «Спілкування обов'язково передбачає формування у педагогів і учнів образів один одного і понять про особистісні властивості кожного учасника спілкування; воно несе в собі естетичну характеристику – зовнішню і внутрішню подобу учасників спілкування, викликає певне до себе відношення; у спілкуванні проявляється і поведінковий компонент – слова і справи, адресовані педагогом учням і навпаки» [5, с. 41].

Власне у навчальній діяльності, спілкуванні та в процесі самоусвідомлення та саморефлексії відбувається усвідомлення учнем себе суб'єктом пізнання, поведінки та діяльності, виникає та підтримується безпосередній взаємозв'язок між його особистісним і суб'єктним, а також з учителем і оточенням. Кожен учень спроможний стати суб'єктом власного учіння, для цього вчитель має створювати умови для того, щоб здобувач освіти виступав як особистість і суб'єкт діяльності.

Отже, сутнісною ознакою, за якою вчитель та учень виокремлюють і стверджують себе у просторі індивідуального та історичного буття, є «суб'єктність» – із середини детермінована їх спонтанна та цілеспрямована активність, спрямована на формування, розвиток, вдосконалення і самовдосконалення власної психіки і себе як суб'єкта пізнання, спілкування, поведінки та діяльності. Відповідно, система освіти має сприяти учневі стати суб'єктом учіння та активної його творчої навчальної діяльності, навчити його ефективно вчитися протягом всього життя. Основним помічником і старшим другом на

цьому шляху має стати педагог як справжній суб'єкт педагогічного буття.

У контексті реалізації ідей педагогіки добра та педагогічної майстерності І. Зязюна, новою формою була підготовка майбутніх учителів у 70-80-х рр. ХХ століття, на факультеті громадських професій. Студенти отримували теоретичні знання та компетенції з багатьох спеціальностей які допомагали їм у подальшій самостійній виховній роботі з учнями. Цікавим є досвід Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г. Шевченка. Кафедрами педагогіки та педагогічної майстерності проводилися заняття з підготовки керівників фізичного виховання у піонерських таборах. Метою цих занять була різнобічна професійно-педагогічна підготовка до педагогічної діяльності та оволодіння студентами вміннями організовувати та проводити спортивно-масову роботу з дітьми [10, с. 108].

Важливою складовою підготовки майбутніх вчителів всіх спеціальностей було введення у навчальний план спецкурсів та спецсеминарів з метою набуття ними професійно-педагогічних навичок у організації позакласної виховної та позашкільної гурткової та секційної роботи. Зокрема, проводилися спецкурси «Методика виховної роботи», а для майбутніх учителів фізичної культури «Організація і проведення фізкультурно-оздоровчих заходів в режимі дня школярів», «Виховання учнів у позанавчальний час засобами фізичної культури».

Підготовка доповідей до занять вимагала від студентів ознайомлення зі спеціальною літературою, використання накопиченого досвіду, самостійно робити аналіз та висновки, що підвищувало рівень їх педагогічної майстерності. Також майбутні вчителі отримували практичні уміння: тримати себе перед аудиторією та відповідати на запитання. Зазначене сприяло підготовці майбутніх учителів до лекторської діяльності, спілкування у шкільному педагогічному колективі та з батьками учнів. Змістом підготовки було передбачено вікторини та ділові ігри.

У 80-х роках ХХ століття у Полтавському педагогічному інституті імені В.Г. Короленка, де ректором у ці роки був І. Зязюн, у навчальний процес було введено спецкурс «Основи педагогічної майстерності». Його запровадження дало позитивні результати. Теоретичні та практичні знання та вміння, які отримували майбутні вчителі, дозволяв їм набути навичок: публічного спілкування; самоконтролю за культурою та виразністю мовлення, осанкою, мімікою, пантомімою; проблемного викладання матеріалу та зацікавлення учнів своїм предметом, аналізу педагогічних ситуацій тощо [10, с. 175].

Педагогічна спадщина І. Зязюна дозволяє стверджувати, що стрижнковою ідеєю практичної підготовки майбутніх учителів є гуманістичний підхід до організації навчально-виховного процесу, повага до особистості та суб'єктності учня та вчителя. Основою системи їх практичної підготовки була і залишається наскрізна педагогічна практика. Це особистісно орієнтоване, гуманістичне та суб'єктно-діяльнісне навчання.

Ідеї педагогіки добра Івана Зязюна не втратили актуальності. Вони живуть і діють у наш час, знайшли своє продовження в Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.), Законі України «Про освіту» (2017 р.).

Нова українська школа (НУШ) – це ключова реформа Міністерства освіти і науки України. Головна мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті. НУШ – це школа, до якої приємно ходити учням. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не бояться висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Водночас, батькам теж подобається відвідувати цю школу, адже тут панують співпраця та взаєморозуміння. До роботи у Новій українській школі повинні готувати майбутніх учителів заклади вищої освіти, керуючись вимогами сьогодення та використовуючи вітчизняний досвід їх практичної підготовки.

Бібліографічний список

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 375.

2. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи* : монографія / За ред. І.А. Зязюна. Київ : Віпол, 2000. С. 11-57.

3. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії: навч. посібник. Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. К., 1997. 302 с.

4. Зязюн І. А. Освіта і вчитель у контексті українського державотворення: *Матеріали до доповіді на загальних зборах АПН України 15-16 грудня 1998 р.* К., 1995. 33 с.

5. Зязюн І. А., Крамущенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність : підручник. / За ред. І. А. Зязюна. Київ : Вища школа, 1997. 349 с.

6. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність як мистецька дія :

посібник для вчителів (Книжка в журналі). *Рідна школа*. 1995. № 7-8. С. 39-44.

7. Зязюн І. А. Сучасна освіта у контексті гуманістичної філософії. *Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Зб. наук. праць* / Ред. кол. : І. А. Зязюн (голов. ред.), С. О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н. Г. Ничкало, В. Г. Скотний та ін. Львів : Світ, 1999. Вип. 4. С. 5-12.

8. Євтух М. Б., Волощук І. С. Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства. *Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України*. 2008. № 1. С. 70-74.

9. Макаренко А. С. Коллектив и воспитание личности. Сост. В.В.Кумарин. Москва : Педагогика, 1972. 332 с.

10. Проніков О. К. Учитель фізичної культури. Історія. Сьогодення. Перспектива. Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2016. 422 с.

11. Психологія суб'єктної активності особистості: *Матеріали міжнар. наукової конференції «Підростаюча особистість як суб'єкт психічної активності, саморозвитку і творчості» (12-14 жовтня 1992 р., м. Київ)*. Київ, 1993. 227 с.

PRZYWÓDZTWO NAUKOWE IWANA ANDREJEWICZA ZJAZIUNA (PERSPEKTYWA POLSKA)

Я. Михальський

доктор наук, професор

Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської,

Варшава, Польща

Twierdził Herbert George Wells, że «świat potrzebuje przodowników. Bieg wypadków tego świata wykazuje od czasu do czasu pożałowania godną niedbałość względem tego, co jest słuszne i stosowne» (1991, s. 338). To bardzo ważne stwierdzenie w kontekście rozważań o przywództwie, gdyż można odnieść wrażenie, że współczesne cele zbyt często nie posiadają wewnętrznej harmonii osobowej, a przez ekspansję programowania charakterów są bardzo pozorne. Potrzebna jest zatem edukacyjna droga, która wiele zawiłości wskaże i wyjaśni, ale też pozwoli wydobyć zagubiony potencjał możliwości, aby w tej rzeczywistości być prawdziwie, nie zaś iluzorycznie. Przywództwo ma więc wyznaczać